

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Araştırma Makalesi
Kabul Tarihi: 17 Aralık 2022

Gönderim Tarihi: 8 Ekim 2022
Yayımlanma Tarihi: 30 Aralık 2022

Atf Künyesi: Öztürk, M. N. (2022). Bir Selçuklu Portresi: Emir İlgazi, Hayatı ve Faaliyetleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 346-361.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1186126>

BİR SELÇUKLU KOMUTANI PORTRESİ: EMİR İLGAZİ, HAYATI VE FAALİYETLERİ

Merve Nur ÖZTÜRK*

Öz

Necmüddin İlgâzî et-Türkmânî (ö.516/1122), Diyarbakır ve Mardin çevresinde 1102-1409 tarihleri arasında hüküm süren Artuklu Beyliği'nin kurucusu ve ilk hükümdarıdır. O, Büyük Selçuklu Devleti'nin iki büyük hükümdarı Alparslan (1064-1072) ve Melikşah'ın (1072-1092) önemli kumandanlarından Artuk Bey'in (ö.484/1091) oğludur. Emri altındaki Türkmen askerleri ile Selçuklu Devleti'ne bağlı veya bağımsız olarak pek çok muharebeye katılmıştır. Babasının ölümü ile Artukluların başına geçen İlgazi, Mardin merkezli "*Tabaka-i İlgâziyye*" adıyla anılan Mardin Artuklu hanedanını kurmuştur. Mardin Artuklu hanedanının bânisi olan İlgazi, Haçlı kuvvetleri ile giriştiği mücadeleler sonucunda İslam ve Hristiyan dünyasına adını duyurmayı başarmıştır. İlgazi, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın (1095-1113) ölümü ile başlayan hâkimiyet mücadelelerine son vermiş, şehirde asayiş sağladıktan sonra Haçlı tehdidi ve tehlikesine karşı önlemler almıştır. Gürcü Kralı II. David'in, Tiflis'te yaşayan Müslüman halka baskı uygulaması yüzünden bu bölgeye sefer tertipleyen Melik Tuğrul'un yanında Gürcistan Seferine katılmıştır. Gürcistan Seferinde uğradığı hezimet sonrası beylik merkezi olan Mardin'e çekilmiştir. Mardin'de bulunduğu sırada Halife Müsterşid-Billâh (1093-1135) ve Sultan Mahmud (1105-1131) ile arası açılmış olan damadı Dübeys b. Sadaka (1071-1135) kendisine sığınmıştır. İki liderin ikazlarına rağmen Dübeys'i teslim etmemiştir. Halep'te vekili olarak bıraktığı oğlu Süleyman'ın başlattığı isyanı bastırması, hemen ardından Haçlılara karşı çıktığı son gazasında hastalanarak 1122 yılında Meyyâfârikîn'de vefat etmiştir. Mardin, Diyarbakır ve çevresinde hüküm süren bu Türkmen hanedanı 1409 yılında Karakoyunlu Kara Yüsf'un bu bölgeleri ele geçirmesiyle yıkılmıştır. Çalışmamızda Büyük Selçuklu komutanlarından İlgazi'nin askeri faaliyetleri dönem kaynakları merkeze alınarak karşılaştırma metodu uygulanıp ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ Tarihi, Büyük Selçuklu Devleti, Haçlı Seferleri, Artuk Bey, İlgazi, Tuğtekin

Portrait of A Seljuk Commander: Amir Ilghazi, His Life And Activities

Abstract

Najm ad-Din Ilghazi ibn Artuq (died in 516/1122) was the founder and first ruler of the Artuqid State, which ruled around Diyarbakir and Mardin between 1102-1409. He is the son of Artuk Bey (died in 484/1091), one of the most important commanders of the two great rulers of the Great Seljuk Empire, Alp Arslan (1064-1072) and Malik-Shah (1072-1092). He engaged in many battles under the Seljuk Empire or independently with the Turkmen soldiers under his command. With the death of his father, Ilghazi, becoming the ruler of the Artuqids, founded the Mardin-based Mardin Artuqid dynasty known as "*Tabaka-i İlgâziyye*". Ilghazi, the founder of the Mardin Artuqid dynasty, made his name in the Islamic and Christian world as a result of his struggles with the Crusader forces. Ilghazi ended the struggles for sovereignty beginning with the death of Aleppo Seljuk Melik Ridwan (1095-1113) and took measures against the Crusader threat and danger after establishing order in the city.

* Uzman, Bağımsız Araştırmacı, E-posta: anaksunamun.min@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0667-4503>.

He participated in the Georgian Campaign side by side with Malik Tughril, who organized a military expedition to this region due to the oppression of the Muslim people living in Tbilisi by the Georgian King David II. After the defeat in the Georgian Campaign, he fell back Mardin, the center of the principality. His son-in-law Dübeyb b. Sadaka (1071-1135), who had fallen out with Caliph Murshid-Billāh (1093-1135) and Sultan Mahmud (1105-1131), took refuge in him during his stay in Mardin. He did not surrender Dübeyb despite the warnings of the two leaders. He repressed the uprising by his son Suleiman, whom he left as his substitute in Aleppo, and died in Meyyâfârikîn in 1122 after sickening during his last campaign against the Crusaders. This Turkmen dynasty, which ruled in Mardin, Diyarbakır and its surroundings, was destroyed in 1409 when Qara Yûsuf of Qara Qoyunlu invaded these regions. In our study, the military activities of Ilghazi, one of the Great Seljuk commanders, will be addressed with the comparison method by focusing on the sources about that period.

Keywords: Medieval History, Great Selçuk State, Crusades, Artuk Beg, Ilghazi, Tugtekin.

Giriş

Gazne Devleti Sultanı Mesud ile Tuğrul ve Çağrı Bey arasında 1036 yılında başlayan mücadeleler 1040 senesinde kazanılan Dandanakan zaferi ile son bulmuştur. Tuğrul ve Çağrı Beylerin zaferi neticesinde Horasan’da Gazneli hâkimiyeti sona ermiştir. Nişâpûr şehrine hâkimiyetini tesis eden Tuğrul Bey toplanan kurultayda devletin lideri seçilmişti (Kazvîni, 2015: 21-23; Cûzcânî, 2015: 67-70).

Gazne ordusunda yerli unsurların yanı sıra genellikle farklı kökenlerden insanlar devşirilerek oluşturulan gulâm kökenli askerler çoğunlukta idi (Merçil, 1996: 180-184). Dandanakan muharebesinin ardından Gazneli Devleti bünyesinde bulunan bu gulâm sınıfı askerlerine mensup pek çok emir ve devlet adamı yeni kurulan Büyük Selçuklu Devletine iltica etmiş ve Selçuklu ordusu güç kazanmıştı. Diğer yandan Selçuklular onlara yönelik askeri düzenlemeler de yapmışlardı. Gulâm sistemi ile asker yetiştirmeyi öğrenen Selçuklular küçük yaştaki çocukları satın alınarak askeri örgüt kadrolarında kullanılmak üzere yetiştirmiş, sonra hassa kıtalarında görevlendirmiştir (Köymen, 2019: 14; Köymen, 2021: 238). Nizâmü’l-Mülk (1018-1092) (Özaydın, 2007: 194-196). *Siyâsetnâmesinde* bu sistemi savunarak “*Bütün ordu bir soydan olduğu zaman, bundan tehlikeler doğar*” diyerek orduda farklı kökenlerden askerlerin bulunmasının daha doğru olacağını savunmuştur (Nizâmü’l-Mülk, 2020: 86). O, eserinde Sâmânî Devleti’nde yetişen gulâmlar hakkında bilgiler vermiştir. Buna göre gulâmlar, en az yedi yıl eğitim alırlardı ve emirlik mertebesine ulaşmaları için 35-40 yaşına ulaşmaları gerekirdi. Henüz bu yaşa gelmeyen gulâmlar ise devletin çeşitli kademelerinde görevlere tayin edilirdi. Ayrıntılı bir şekilde Sâmânî Devleti’ndeki gulâm eğitimlerinin anlatılmasından anlaşılıyor ki Selçukluların bundan önce düzenli bir gulâm yetiştirme sistemi yoktu (Nizâmü’l-Mülk, 2020: 88-89).

Selçuklu Devleti’nin önemli askeri müesseselerinden biri iktâ sistemidir. Bu sistem asker yetiştirmek amacıyla uygulamaya konulmuştur. Osman Turan iktâ sistemi için “*Gerçekten İslam dünyasına ait bulunan iktâ usulü Selçuklu devrinde Türk askeri ve idari feodalizmine göre tamimiyle yeni bir mahiyet almıştı. Selçuklular askerlerini imparatorluğun her tarafına dağıtarak toprak vergilerine (malî-i hakk) bağlı bir ordu vücuda getirirken devletin temelini teşkil eden bir kısım Türkmenlerin geçimlerini temin ediyor ve memleketin imarına ve idaresinde de yeni bir imkân buluyorlardı. Gerçekten iktâlar babadan evladına intikal etmekte ve üretimin artması nispetinde gelirlerinin de artacağı için iktâ sahiplerini memleketin imarına teşvik eylemekte idi*” (Turan, 2009: 308) tespitini yapmaktadır. Selçuklular iktâ sistemi ile ordu teşkilatını devlet hazinesine yük olmadan oluşturmuşlardır. Ayrıca Türkmen nüfusunu yerleşik hayata ve devlete bağlayarak askeri kadroya dâhil etmişlerdir. Bu konuda Selçuklu ordusundaki vazifelerinde başarılı olan Artuk Bey’e, Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah 1076 yılında Hulvan bölgesini (Özgüdenli, 2008: 137) Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Sultanı Tutuş (1066-1095) ise 1086 yılında Kudüs’ü iktâ olarak vermeleri güzel birer örnektir (İbnü’l-Esîr, 1987: 135; İbnü’l-Cevzî, 2011: 245; Sevim, 1990: 63; Kafesoğlu, 1973: 82).

Kendisine bu şekilde iktâ verilen Artuk Bey’in soyu ile ilgili değişik görüşler ortaya atılmıştır. M. Fuad Köprülü; Artukluların Döğër boyundan olmadıklarını şu şekilde açıklamıştır: “*Bu sülalenin, büyük Oğuz boylarından Döğër (Töğër) boyuna mensup olduğunu Şemseddin el-Cezeri tasrih ederse de bu rivayetin doğru olmadığı söylenebilir. Artuk sikkelerinin üzerinde Oğuzların Kayı boyuna ait damgaya tesadüf edilmesi, bu sülalenin 24 Oğuz boyunun en mühimlerinden olan Kayı boyuna mensup olduğuna en*

kat'i bir delildir” (Köprülü, 1978: 617). Kâtip Ferdî; “*Artukî devletinin sikkelerinde görülecek olan özel işaretlerden anlaşılacağı üzere; Kayıhan soyuna bağlı olup*” bilgisini eserin önsözünde vermiş olmakla Artuklu soyunu Kayı boyuna dayandırmaktadır (Kâtip Ferdî, 2006: 3). Mükrimin Halil Yinanç yine sikkelerin verdiği bilgiler ışığında Artukluların Kayı boyuna mensup olduğunu belirtmektedir (Yinanç, 2020: 96). Artuk Bey’in Oğuz boylarından Döğer koluna mensup olduğuna dair bilgiler mevcuttur (Sümer, 1953: 141; Sümer, 1972: 244). Lakin Ali Sevim, “*Artukluların Soyu ve Artuk Bey*” adlı makalesinde Emir Artuk Bey’in soyu ile ilgili verilen görüşleri tek tek incelemiştir. İleri sürülen görüşlerin sadece bir tahminden ibaret olduğunu bildirdikten sonra soyu hakkında kesin bir sonuca varılabilecek materyallere sahip olunmadığını belirtmiştir (Sevim, 1962a: 121-123). Sonuç olarak Ali Sevim’in belirttiği üzere Artukluların mensubiyeti ile ilgili olarak net bir kanıya varılamamaktadır.

İlgazi’nin babası olan Artuk Bey, Sultan Alparslan’ın emri ile Anadolu’da fetih harekâtına başlayan emirlerden biridir. Sultanın emri ile fetihler gerçekleştiren Artuk Bey Kızılırmak ve Yeşilirmak dolayları boyunca akınlar yaparak Orta Anadolu’ya doğru harekâtını sürdürmüştür. Bu esnada Bizans’a yeni İmparator olan VII. Mihael Dukas’ın, Türk akınlarını durdurması için gönderdiği kuvvetleri kısa sürede bertaraf etmeyi başarmıştır (Bryennios, 2008: 95-97; Ostrogorsky: 2019: 321-322; Attaleiates, 2008: 192-193; Cahen, 202: 31-32). Anadolu seferlerinden sonra Artuk Bey, Sultan Melikşah’ın emri ile isyan durumunda bulunan Ahsa ve Bahreyn Karmatîleri üzerine gönderilmiştir. Karmatîleri itaat altına almayı başaran (Sevim, 1960: 209-232) Artuk Bey daha sonra Mervânoğulları hâkimiyeti altında bulunan Diyarbakir’i fethetmek üzere görevlendirilen Fahrüddeve Muhammed b. Cehîr’in (1007-1090) (Özaydın, 1992a: 447-449) yanında sefere katılmıştır. Fakat başkomutan Fahrüddeve ile aralarında vuku bulan anlaşmazlık sonucu maiyetinde bulunan Türkmen kuvvetleri ile Sincar’a çekilmiştir (İbnu’l-Cevzî, 2011: 259-260). Bu hareketi ile Sultan Melikşah’ın gözünde itibarını kaybettiğini düşünerek Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Sultanı Tutuş’un hizmetine girmiştir (Sevim, 1990: 35-36). Halep şehrinin, Anadolu Selçuklu Sultanı Süleymanşah (ö.1086) (Sevim, 2010: 103-105) tarafından kuşatılması ile şehrin hâkimi Tutuş’u buraya davet etmiştir. Tutuş’un yanında bulunan Artuk Bey’in savaş stratejileri sayesinde Süleymanşah bertaraf edilmiştir. Lakin Melikşah’ın Halep şehrine ilerlemesi ile Tutuş ve Artuk Bey bölgeden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Daha sonra iktâ bölgesi olan Kudüs’e çekilerek ölümüne kadar burada yaşamıştır (İbnü’l-Verdî, 2019: 45).

1. İlgazi’nin İlk Faaliyetleri

Kaynaklarda İlgazi’nin komutanlık öncesi hayatı ile ilgili bilgiler aktarılmamaktadır. Onun hakkındaki ilk bilgiler kardeşi Sökmen ile birlikte Kudüs şehrinin yönetimini ele alması ile görülmektedir (Sevim, 1962: 145).

İlgazi ve Sökmen’e (ö.1104) (Sevim, 2009: 392-394), babaları Artuk Bey’in 1091 yılında Kudüs şehrinde ölümü ile Suriye-Filistin Selçuklu Devleti hükümdarı Tutuş tarafından bu şehir iktâ olarak verilmiştir (İbnü’l-Esrî, 1987: 235). İlgazi’nin, Tutuş adına Kudüs’te ne gibi icraatlar yaptığı hakkında bilgiler mevcut değildir. İlgazi, Tutuş’un girdiği saltanat davasında Berkyaruk (1081-1104) (Özaydın, 1992b: 514-516) ile karşılaşması ve ölümü sırasında Tutuş’un oğlu Rıdvan’ın yanında Suriye’de bulunmaktaydı. Rıdvan babasının ölümünün ardından Halep bölgesine giderek burada sultanlığını ilan etmiştir. Fakat İlgazi, Rıdvan’ın yanından ayrılarak kardeşi Dukak’ın (497/1104) (Özaydın, 2020a: 342-343) yanına gitmiş ve onun hizmetine girmiştir. Taraf değiştirmesindeki amacını Melik Rıdvan üzerinde otorite kuramayacağını düşünerek daha küçük ve tecrübesiz olan Dukak’ın yanında yer almayı tercih etmiş olması şeklinde yorumlayabiliriz. Rıdvan kardeşine ait Dımaşk kentini almak amacıyla ilerlediği sırada Dukak emrinde bulunan İlgazi ve diğer emirlerle birlikte burada bulunmamaktaydı. Rıdvan beraberinde Artukoğlu Sökmen olduğu halde Dımaşk kuşatmasında başarılı olamayarak Halep’e çekilmek zorunda kalmıştır. Dukak bu kuşatma sonrasında kayınpederi (İbnu’l-Ezrak, 1992: 100) olan Rıdvan’a yardım eder düşüncesiyle İlgazi’yi hapsedirmiştir. Kardeşinin hapsedildiğini öğrenen Sökmen ise Kudüs’e giderek İlgazi’nin naipleri tarafından yönetilen şehrin yönetimini teslim almıştır (İbnül-Adîm, 2014: 78-79; Sevim, 1962b: 650).

Yukarıda anlattığımız üzere Tutuş'un ölümü ile Melik Rıdvan ve Melik Dukak'ın üstünlük kurma mücadelesi sonucunda Suriye bölgesinde kargaşa ortamı meydana gelmiştir. Bu başıboş durumdan yararlanmak isteyen Fâtîmî Devleti Kudüs'ü ele geçirmek için 1098 (Azîmî, 2006: 37) yılında el-Efdal komutasında bir orduyu harekete geçirmiştir. Hapis hayatından kurtulan İlgazi ve kardeşi Sökmen bu sırada Kudüs'te bulunuyorlardı. Efdal şehre yaklaştığında “*Savaşıp kan dökülmeden yazışmak suretiyle şehrin kendisine teslim edilmesini*” istemiştir. İlgazi ve Sökmen sulh yolu ile şehri teslim etmeyi kabul etmemişlerdir. Efdâl bunun üzerine mancınıklar kurarak şehri kuşatma altına almıştır. Surlarda oluşan gedikler sayesinde Fâtîmî ordusu şehre kısa bir süre içinde hâkim olmuştur. Efdal, İlgazi ve Sökmen'e iyi muamele ederek Artuklu soyundan gelen herkesi serbest bırakmıştır. Sökmen Halep'e giderken İlgazi ise maiyeti ile birlikte Irak'a gitmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: 235; Sevim, 1989: 420-421; Runcıman, 2019: 204-205).

2. İlgazi'nin Bağdat Şahneliği

Irak'ta bulunan İlgazi, Bağdat Şahnesi Sa'düddeve Gevherâyin ile birlikteydi. Gevherâyin ise Muhammed Tapar'a (1082-1118) (Özaydın, 2020b: 576-578) bağlı bir emir idi. Bu sebeple yanında bulunan İlgazi ve diğer emirlerle birlikte Muhammed Tapar'a haber gönderip Halifelik makamına gelmesini teklif ettiler. Muhammed Tapar, Sencer (1086-1157) (Özaydın, 2009: 507-511) ile birlikte 1101 senesinde Bağdat'a gitmek üzere Hulvan'a geldi. İlgazi bu arada Hulvan'a giderek Muhammed Tapar'a itaatini bildirmişti. Muhammed Tapar'ın Bağdat'a gelmesi ile burada bulunan Berkyaruk ise Vasıt'a gitmek üzere ayrıldı. 1101 senesinin sonuna kadar burada kalan Muhammed Tapar, bu tarihten sonra Hemedan'a gitmek üzere Bağdat'tan ayrıldı. Berkyaruk bu esnada Halife Müstazhir-Billâh'ın (1078-1118) (Özaydın, 2006: 127-128). Vasıt'ta bulunan arazilerine saldırmış ve ona ağır sözler söylemişti. Yaşanan hadiselerden haberdar edilen Halife, Muhammed Tapar'ı Bağdat'a davet etmiş ve Berkyaruk'a karşı birlik içinde savaşmayı teklif etmiştir. Muhammed Tapar, Halife'nin savaşa katılmasına gerek olmadığını, bu işi kendisinin halledebileceğini söyledikten sonra Artukoğlu İlgazi'yi Bağdat şahnesi tayin etmiş ve kendisi de Rûzrâver'e gitmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: 301-302; Özaydın, 1990: 16-27).

Oldukça karışık bir dönemde Bağdat şahneliğine atanan İlgazi'nin görev süresi kısa sürmüştür. Bağdat'a tekrar hâkim olan Berkyaruk buranın emniyetini sağlamak amacıyla Bağdat Şahneliğine Gümüştekin el-Kaysarî'yi tayin etti. İlgazi bu haberi aldığı anda Gümüştekin'in Bağdat'a girmesini engellemek amacıyla kardeşi Sökmen ve Hille emiri Dübeys b. Sadaka'dan yardım istedi. Fakat henüz yardım gelmeden Gümüştekin 1102 tarihinde Bağdat'a gelmiş ve İlgazi'de kardeşi Sökmen'nin Remle'de bulunan karargâhına kaçmak zorunda kalmıştı. Bu olaydan sonra Bağdat'ta hutbe 1103 tarihinde tekrar Berkyaruk adına okunmaya başlandı. Gümüştekin Bağdat'a hâkim olduktan sonra Sadaka'ya haber göndererek Sultan Berkyaruk'a itaat etmesini ondan istedi. Sadaka, Sarsar bölgesine geldiği vakit Sökmen ve İlgazi'ye yardım için geldiğini söyledi. Bu esnada Sadaka'nın emrinde bulunan Arap askerleri çevre bölgeleri yakıp yıkıp talan etmeye başlamışlardı. İlgazi'de halka daha şiddetli hareket edilmesi emrini vermiştir. Tüm bu olanların haberi Halife'ye ulaşınca uygunsuz davranışlara bir son verilmesini bildirmek için Kadı'l-Kudât Ebu'l-Hasan ed-Damgânî ve Tacü'Rüesâ İbnü'l-Muslâyâ'yı göndermiştir. Sadaka kendisinden istenilenleri Gümüştekin Bağdat'ı terk ederse kabul edeceğini, isteği yerine getirilmez ise yakıp yıkmaya devam edeceğini elçilere bildirmiştir. İlgazi ve müttetiklerinin kararlılığından vazgeçmeyeceklerini anlayan Gümüştekin, Bağdat'tan ayrılarak Vasıt'a gitmiştir. Böylece İlgazi tekrar Bağdat şahnesi olurken hutbe Muhammed Tapar adına okunmaya başlanmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987: 289-291; Sevim, 1962b: 656-657; Özaydın, 1990: 32).

Tüm bunlar olurken Berkyaruk saltanatı ele geçirme teşebbüsü sırasında askerinin oldukça yorulduğunu ve mali açıdan sıkıntıya düştüğünü fark etmiş ve kardeşi Muhammed Tapar'a Kadı Ebû'l-Muzaffer el-Cürcânî el-Hanefî ile Ebû'l-Ferec Ahmed b. Abdü'l-Gaffâr el-Hemedânî'yi barış yapmak için göndermiştir. Ülkenin harap duruma gelmesi ve İslam düşmanlarının bu vaziyetten daha kolay pay çıkarabilecekleri endişesinden Muhammed Tapar sulh yapmayı kabul etmiştir. Berkyaruk'un elçileri Halife Billâh'a yapılan barışı ve şartlarını iletmişlerdir. Bu sırada İlgazi divanda hutbenin tekrar Berkyaruk adına okunmasını teklif etmiş ve bu istek kabul edilmiştir. 1104 yılında camilerde tekrar Sultan Berkyaruk adına

hutbe okunmuştur. Bu haberi alan Sadaka, Halife Müstazhir-Billâh, Muhammed Tapar'a isyan eden İlgazi'nin bu hareketine kayıtsız kalamayacağını ve onu Bağdat'tan çıkaracağını bildirmiştir. Haberi alan İlgazi savunma için derhal Türkmen birliklerini toplamaya koyulmuştur. Sadaka ise Bağdat'ın batı yakasında karargâhını kurmuştur. Yeni bir çatışma istemeyen İlgazi sorunu sulh ile çözmek istemiş ve Sadaka'ya bir elçi göndermiştir. Ondan Sultan Berkyaruk'a itaat ettiği için özür dilemiş ve Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında yapılan barış anlaşması gereğince Berkyaruk'un hâkimiyet alanına Bağdat'ın dâhil olduğunu, bu yüzden ona itaat etmekten başka çaresi kalmadığını bildirmiştir. Bu sözler üzerine Sadaka onu haklı bularak Hille'ye geri dönmüştür (İbnü'l-Esir, 1987: 301-302; Sevim, 1962b: 657-658).

Bağdat'ta hâkimiyetin yeniden Berkyaruk adına tesis edilmesi üzerine İlgazi daha önceki Muhammed Tapar taraftarlığını bırakarak Berkyaruk'a yakın olma siyasetini benimsedi. Hutbenin Berkyaruk adına okunmasını sağladıktan sonra sevgisini kazanmak ve sahne olarak Bağdat'taki nüfuzunu daha da arttırmak için İsfahan'da bulunan sultanın yanına gitti. Buradaki görüşmelerde çok hasta olmasına rağmen Sultan Berkyaruk'u, Bağdat'a gitmek üzere ikna etti. Lakin Berkyaruk hastalığının etkisiyle Bürücerd mevkiine geldiği zaman daha fazla ilerleyemeyecek duruma geldi. Verem hastalığına yakalanan Sultan Berkyaruk tahtın oğlu Melikşah'a geçmesini emirlerine vasiyet ettikten sonra vefat etti. İlgazi, Melikşah ve beraberinde bulunan Emir Ayaz ile birlikte Bağdat'a gitmek üzere yoluna devam etti (İbnü'l-Esir, 1987: 308). Emir Ayaz yanında bulunan diğer emirlere güvenemeyerek Muhammed Tapar ile anlaşma yoluna gitti. Muhammed Tapar Bağdat şahneliğine tayin ettiği fakat kendisine karşı davranışlarında değişiklikler gördüğü İlgazi'yi 1105 yılında azlederek yerine Aksungur el-Porsuki'yi tayin etti (İbnü'l-Esir, 1987: 313-320; Sevim, 1962b: 659).

Muhammed Tapar adına üç buçuk sene Bağdat Şahneliği görevini zor şartlar altında İlgazi sürdürmeyi başarmıştır. Sultan olmak gayesiyle Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasında uzun süre devam eden savaşlarda kim galip geldi ise Bağdat'ta ve diğer şehirlerde onun adına hutbe okutmuş ve hâkimiyetini kabul etmişti. Böylesine sıkıntılı bir zamanda Bağdat şahneliği görevini ifa etmek önemli ve zor bir işti.

3. Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ile Birlikte Nusaybin Kuşatmasına Katılması

Bağdat şahneliği görevinden azledilmesinden sonra Diyarbakir'a giden İlgazi, Rıdvan b. Tutuş'un hizmetine girmiştir. Rıdvan'ın yanında bulunan İspehbud Sabave, Alpı b. Arslantaş ile Haçlıları durdurmak amacıyla yaptıkları bir toplantıda İlgazi "*Musul ve yörelerinin Selçuklu valisi Çökürmüş'ün yönetimindeki memleketleri ele geçirip buralardan sağlanacak asker ve paralarla Haçlılara karşı mücadeleye girişilmesi*" teklifinde bulunmuştur. Müzakereler sonucunda bu öneri kabul edilmiştir. Rıdvan ve müttefikleri 1106 tarihinde 10 bin kişilik birlikleri ile Nusaybin'i kuşatmışlardır. Çökürmüş, Musul'da askerlerini toplamış derhal Nusaybin'i savunmaya yönelmiştir. Müttefik birliklerinin sayıca kendi ordusundan fazla olduğunu gören Çökürmüş bu savaşı kazanamayacağını düşünmüş ve düşman kuvvetlerin arasına nifak tohumları ekmeyi tercih etmiştir. Rıdvan'a "*Sen İlgazi'nin nasıl şer ve fesat dolu bir emir olduğunu iyi bilirsin. Eğer onu yakalatıp hapsedersen o zaman sana tâbi olur, Haçlılara karşı askeri ve mali yardımda bulunurum*" teklifinde bulunmuştur. Niyeti bu sözler ile değişen Rıdvan, İlgazi'ye "*Haçlılar, Halep ve yörelerini istila etmiş durumdadır. Büyük kuvvetlerle bize katılacak Çökürmüş'le barış yapıp, hep birlikte Haçlılara karşı harekete geçelim. Böylece bizim bu hareketimiz, İslam'ın küffara karşı bir ittifakı olacaktır*" demiştir. İlgazi bu teklife "*Sen, kendi başına buyrukmuş gibi hareket ediyorsun, hâlbuki şu anda benim buyruğum altında bulunuyorsun. Nusaybin alınmadan sana buradan çekilme izni vermem, aksi takdirde seninle savaşmaya bile hazırım*" diyerek Rıdvan'ın bu teklifini sert bir şekilde reddetmiştir. Rıdvan derhal İlgazi'yi tutuklatmış ve Nusaybin kalesine hapsedirmiştir. Türkmenler, reislerinin hapsedildiğini duyduklarında Rıdvan'a karşı cephe almış ve şehrin surlarına sığınmışlardır. İlgazi bu sayede şehrin kalesine çıkmış ve Nusaybin'de bulunan askerler ona yardım etmişlerdir. Bu durumda can güvenliğinden şüphe eden Rıdvan Halep'e gitmeye karar vermiştir (İbnü'l-Esir, 1987: 326-327; Sevim, 1989: 112-113).

İlgazi Nusaybin'den, Mardin'e gelmiştir. Mardin ise bu sırada kardeşi Sökmen'in naibi tarafından yönetilmekteydi. İlgazi yönetime hâkim olmuş ve burayı kendine merkez edinmek suretiyle Artukluların Mardin kolunu kurmuştur (İbnu'l-Ezrak, 1992: 30; Sevim, 1962b: 661).

4. Çavlı ile İttifakı ve Musul Kuşatmasına Katılması

İlgazi'yi daha sonra Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan (1085-1107) (Demirkent, 2022: 396-398) ile Emir Çavlı arasında Musul'u ele geçirmek için girdikleri mücadele içerisinde görmekteyiz. Sultan Muhammed Tapar, Musul Emiri Çökürmüş'ü itaat altına alması için Çavlı'yı görevlendirmiştir. Çökürmüş muharebeyi kaybetmiş ve Çavlı'nın eline esir düşmüştür. Bir kuyu içinde hapsedilen Çökürmüş mevcut hastalığı yüzünden burada ölmüştür. Musul halkı ise Çavlı'nın buraya hâkim olmasını istemedikleri için Kılıç Arslan'ı şehri teslim etmek amacıyla davet etmişlerdir. Çavlı, Emir İlgazi ve Halep Hâkimi Rıdvan'ın da kendisine yardıma gelmeleri ile Kılıç Arslan'ın üzerine yürümüştür. Habur Nehri kıyısında cereyan eden savaşta Anadolu Selçuklu Sultanı atı ve ağırlıklarıyla nehre girmesi ile boğularak can vermiştir (1107) (İbnü'l-Esîr, 1987: 344-345; Azîmî, 2006: 42; Sevim, 1962b: 663; Kesik, 2003: 8; Demirkent, 1996: 56-58). Bu muharebede İlgazi'nin rolü hakkında malumata sahip değiliz. Çavlı savaşın akabinde ikiyüzlü bir siyaset benimsemiş ve kendisine yardıma gelen İlgazi'yi tutuklatmıştır. İlgazi'den "*Türkmenler için harcadığı paraları kendisine ödemesini*" istemiştir. İlgazi bu isteği kabul etmiş ve serbest kalmasının ardından "*Ödeme tarihine kadar bazı kimseleri rehin almak*" şartıyla anlaşmaya varılmıştır. Çavlı'ya istediği miktar gönderildiğinde rehinelere serbest bırakılmıştır (Sevim, 2008: 41).

İlgazi, Çavlı'nın kendisini serbest bırakmasının ardından Mardin'e gitmiş burada uzun süre kalmayarak Çavlı'nın hâkimiyeti altında bulunan Nusaybin'i ele geçirmiştir (Sevim, 1962b: 663). Sultan Muhammed Tapar 1108 yılında emirlerinden Mevdûd'a, Çavlı'nın hâkim olduğu Musul ve çevresi iktâ olarak vermiştir. Bunun sebebi ise Çavlı pek çok şehir de hâkimiyet kurmasına rağmen sultana ödemesi gereken vergileri göndermemesidir (İbnü'l-Esîr, 1987: 366-367; Abûl-Farac, 1987: 347). Mevdûd, Musul'a geldiği zaman Çavlı kalenin savunulması görevini Porsuk'un kızı olan karısına verdikten sonra İlgazi'nin ele geçirdiği Nusaybin'e hareket etmiştir. Çavlı'nın Nusaybin'e gitmekteki amacı zannımızca Muhammed Tapar tarafından Bağdat şahneliğinden azledilmesinden dolayı İlgazi'nin, sultana cephe aldığını düşünmüş olmalıdır. İlgazi'nin mevcut durumda sultana karşı kendisiyle ittifak yapacağını umut etmiştir. Çavlı, Nusaybin'e yaklaştığı zaman elçileri ile İlgazi'ye kendisine katılmasını kuvvetlerinin birleştirilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. İlgazi bu isteği yok sayarak Nusaybin'den ayrılmıştır. İlgazi, Nusaybin'de oğlunu bırakarak şehri savunmasını ve Çavlı kente ilerleyecek olursa onunla savaşmasını emretmiştir. Çavlı bu haberi aldığı anda Nusaybin'e gitmekten vazgeçmiş, Dârâ mevkiine yönelmiş ve İlgazi'ye tekrar elçi göndermiştir. İlgazi bu teklifi de reddetmiş ve Mardin'e ilerlemiştir. Çavlı habersiz bir vaziyette İlgazi'nin bulunduğu yere gitmiştir. İlgazi habersiz olduğu bu durumu kurtarmak amacıyla Çavlı'yı iyi karşılamıştır. Çavlı, İlgazi'nin hürmeti karşısına onun kötü bir niyeti olmadığını düşünmüş ve bu ittifakın gerçekleşeceği zannında bulunmuştur. İlgazi onunla birlikte şehir dışında ordugâh kurduktan sonra Sincar kuşatmasında Çavlı'ya yardımcı olmuştur. Kuşatmanın uzun sürmesinden dolayı iki emir Rahbe'ye yönelmişlerdir. İlgazi esasen Çavlı'ya yardım eder gibi görünüp bir fırsatını bulduğunda Çavlı'nın yanından ayrılmayı planlıyordu. Habur mevkiine geldikleri zaman İlgazi, Çavlı'dan habersiz Nusaybin'e kaçmıştır (1108) (İbnü'l-Esîr, 1987: 368; Abûl-Farac, 1987: 348; Sevim, 1962b: 664). İlgazi'nin, Çavlı'ya yardım etmemesinde ki sebep Sultan Muhammed'den çekinmesi değil Çavlı'nın daha önce benimsediği ikiyüzlü siyaseti tekrar uygulayacağından çekinmesidir. Çünkü ilerde anlatacağımız üzere kendisi Muhammed Tapar'a karşı Emir Tuğtekin ile ittifak yapmaktan çekinmemiş ve ona karşı pek çok harekette bulunmuştur.

5. Selçuklu Emirlerine Karşı Davranışları

Bu dönemde Haçlı tehlikesi ile İslam dünyası sıkışık bir vaziyette kalmıştır. Çünkü Haçlı seferlerine katılan emirler nüfuzlarını koruma politikası güderek esas tehlikeyi yok etme gibi bir amaç edinmemişlerdir. 1110 yılında Haçlılara karşı Emir Mevdûd komutasında bir sefer düzenlenmesi kararı alınmıştır. Ahlat Hâkimi Sökmen ve Artukoğlu İlgazi'ye Haçlılarla mücadele için Emir Mevdûd'a katılmaları emredilmiştir.

İlgazi harici bütün emirler kuvvetleri ile birlikte Mevdûd komutasındaki orduya yardıma giderken İlgazi az bir kuvvetle oğlu Ayaz'ı göndermekle yetinmiştir. İbnü'l-Adîm, İlgazi'nin bu savaşa kalabalık bir Türkmen kitlesi ile iştirak ettiğini kaydetmiş, oğlu Ayaz'dan hiç bahsetmemiştir (İbnü'l-Adîm, 2014: 109). Lakin İbnü'l-Esîr, İlgazi'nin savaşa katılmadığını, oğlu Ayaz'ı gönderdiğini açıkça belirtmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: 338). Sultan Muhammed Tapar ile arasındaki husumet yüzünden İlgazi bu savaşa katılmayarak oğlu Ayaz'ı göndermiş olması daha muhtemeldir. Sincar üzerine hareket eden Büyük Selçuklu ordusu Haçlıların elinde bulunan birkaç kaleyi almayı başarmıştır. Daha sonra Urfa'ya yönelen başkomutan Mevdûd burayı bir süre kuşattıysa da şehirde yapılan hazırlıklar yüzünden başarı sağlayamamıştır. Böylece Haçlılara karşı yapılan ilk mücadele netice alınmadan sonlandı (İbnü'l-Esîr, 1987: 387; Sevim, 1962b: 665; Özaydın, 2016: 139).

Emir Mevdûd, Haçlılara karşı sefere gönderilen önemli emirlerden birisidir. Lakin kendisi Dımaşk'ta bulunduğu sırada Cuma namazı çıkışı bir Bâtîni tarafından katledildi (1113) (İbn Kesir, 2017: 332; İbnü'l-Esîr, 1987: 396; Süryanî Patrik Mihail, 1944: 79).

Muhammed Tapar, Mevdûd'un öldürülmesi üzerine Aksungur b. Porsuk'u Musul'a vali tayin ettikten sonra Haçlılarla mücadeleye devam etmesi emrini vermiştir. Devlete bağlı bütün emirlere Aksungur'a katılmasına dair haber gönderilmiştir (İbn Kesir, 2017: 339, İbnü'l-Esîr, 1987: 400-401, Süryanî Patrik Mihail, 1944: 80). Porsuk beraberinde bulunan Melik Mesud ile Mardin'e hareket etti. Porsuk, Mardin hâkimi İlgazi'ye Haçlılara karşı yapılacak sefere katılması için geldiğini bildirdi. İlgazi ilk başta bu teklifi reddetmişse de Aksungur'un Mardin'i kuşatması ile teklifi kabul etmek zorunda kalmıştır. İlgazi mecbur kaldığı bu yardıma oğlu Ayaz ile birlikte üç yüz kişilik bir kuvvet göndermekle yetinmiştir. Mardin'den, Haçlıların elinde bulunan Urfa'ya hareket eden Aksungur, burayı kuşatma altına almıştır. İki ay süren bu kuşatmadan bir sonuç alamayan Aksungur, Sümeysat'a yönelmiştir. Sümeysat'ı tahrip ettikten sonra babasının sefere katılmamasını sebep göstererek Ayaz'ı tutuklatmış ve Mardin köylerini yağmalattırılmıştır. Oğlunun hapsedilmesi ve kendisine bağlı bölgelerin yağmalandığı haberini alan İlgazi, intikam almak için savaş hazırlıklarına başlamıştır. Hısn-ı Keyfa emiri olan yeğeni Rüknüddin Davud ve diğer yeğeni Belek'in yardımını sağladıktan sonra Porsuk'un üzerine harekete geçmiştir. Melik Mesud ile Dârâ yakınlarında bulunan Aksungur'un kuvvetlerine ani bir baskın düzenleyen İlgazi, Selçuklu birliklerine ağır bir hezimet yaşatmış ve oğlu Ayaz'ı kurtarmıştır (İbn Kesir, 2017: 339; İbnü'l-Esîr, 1987: 399-400; Özgüdenli, 2008: 228; Köymen, 2019: 303).

Büyük Selçuklu birliklerini yenerek geri çekilmeye mecbur bırakan İlgazi, bu hareketi ile Sultan Muhammed Tapar'a karşı harekette bulunduğu farkındaydı. Bu durumun cezasız kalmayacağını bilen İlgazi, müttefik aramaya koyulmuş ve Mevdûd'un ölümünde üzerinde şaibe bulunan Tuğtekin ile ittifak yapmıştır. Mevdûd, Tuğtekin ile birlikteyken öldürülmüştü. Bunu kendi nüfuzunu korumak için yaptığına dair söylemler, Sultan Muhammed Tapar'a ulaşmıştır. Tuğtekin bu yüzden sultandan çekinmekteydi. Mevcut durumda İlgazi, Tuğtekin'den daha iyi bir ittifak bulamazdı. İlgazi Türkmen birliklerini toplamak maksadı ile Hıms bölgesine geldiği vakit buranın hâkimi Emir Karaca (Kırhan) b. Karaca tarafından esir edilmiştir. Muhammed Tapar'a; Tuğtekin'in, İlgazi'yi kurtarmak için saldıracığını bildirmiş ve derhal askerlerini göndermesini istemiştir. Tuğtekin müttefikinin başına gelenler hakkında malumat aldığı zaman Hıms'a harekete geçti. Burada Kırhan'a, İlgazi'nin serbest bırakılması bildirmiştir. Kırhan bu teklifi reddetmiş ve Tuğtekin'e eğer geri dönmezse İlgazi'yi öldüreceğine yemin etmiştir. İlgazi, Tuğtekin'e, Kırhan'ın kendisini öldüreceğini Dımaşk'a dönmek için daha hayırlı olacağını bildiren bir mektup gönderdi. Tuğtekin Dımaşk'a gitmek üzere buradan ayrıldı. Kırhan, sultanın birliklerini göndermesini beklerken askerlerinin Tuğtekin tarafından akıllarının çelinip şehri ona teslim etmesinden korkmaya başlamıştır. Bu sebepten İlgazi ile anlaşarak onu serbest bırakmaya karar verdi. Anlaşmaya göre İlgazi'ye karşılık oğlu Ayaz, Kırhan'a damat olarak esir edilecekti. Şartları kabul etmesiyle serbest kalan İlgazi Halep'e gitmiş ve burada Türkmen askerlerinden kendine bir ordu hazırlamıştır. Kısa bir süre sonra İlgazi oğlunu kurtarmak için Kırhan'ı kuşatma altına aldıysa da Selçuklu askerlerinin Porsuk b. Porsuk kumandasında Hıms'a gelmesi üzerine buradan ayrılmak zorunda kaldı (İbn Kesir, 2017: 339; İbnü'l-Esîr: 400-401; Süryanî Patrik Mihail, 1944: 80; Sevim, 1962b: 668-669).

6. Halep'teki Faaliyetleri

Halep Selçuklu Devleti Sultanı Rıdvan'ın ölümü ile ülke iç ve dış tehlikelere karşı savunmasız bir hale gelmiştir. Halep yönetimine hâkim olan Atabeg Lülü, büyük Sultan Muhammed Tapar'a elçi göndermiştir. “*Rıdvan ve oğlu Alparıslan'ın bıraktıkları hazinelerle birlikte Halep'i kendisine teslim edeceğini ve bu sebeple asker göndermesini*” istemiştir. Bu sırada devletin vasallarından olan İlgazi ve Tuğtekin'in başıboş hareketleri sultanı rahatsız eder bir vaziyete gelmiştir. Bu sebeple Emir İlgazi ve Tuğtekin'in cezalandırılmasına karar vermiştir. Sultan Muhammed Tapar mevcut sorunları ortadan kaldırmak için Hemedan Emiri Porsuk b. Porsuk'u görevlendirdi. 1115 yılında Halep yakınlarına ulaşan Porsuk, Lülü'ye sultanın mektubunu göndermiş ve şehrin teslimini istemiştir. Şehri teslim etmekten vazgeçen Atabeg Lülü, İlgazi ve Tuğtekin'den yardım istedi. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen iki emir 2 bin atlı birliği ile Halep'i savunmaya başladılar. İlgazi ve Tuğtekin'in Halep'e geldikleri bilgisi Bâlis'te bulunan Porsuk'a ulaştı. Müttefik kuvvetlerine karşı başarı sağlamayacağını düşünen Porsuk, Tuğtekin'in hâkimiyeti altında bulunan Hama'yı kuşatma altına aldı. Bu sırada İlgazi ve Tuğtekin, Haçlı kuvvetlerinin liderlerinden olan Antakya Prensi Roger'den yardım talebinde bulundular. İlgazi ve müttefikleri Efamiye Kalesinde ordugâhlarını kurduklarında Porsuk Şeyzer yakınlarında bulunmaktaydı. Her iki orduda birbirine saldırmadan yaklaşık iki ay beklediler. Savaşa cesaret edemeyen iki ordu eylül ayı ortalarına doğru memleketlerine dönmek üzere buldukları yerden ayrıldılar (Müneccimbaşı, 2000: 106; Carnotensis, 2009: 190-191). İlgazi arasının açık olduğu Sultan Muhammed Tapar'a karşı tıpkı babası Artuk Bey'in Sultan Melikşah'a karşı Suriye-Filistin Selçuklu hükümdarı Tutuş ve Fâtımî Devletine yakınlaşması gibi kendisi de Haçlı kuvvetleri ile ittifak kurmaktan çekinmemiştir.

Atabeg Lülü Halep'de hâkimiyeti ele geçirdikten sonra Alp Arslan'ı öldürtmüş ve tahta Rıdvan'ın diğer oğlu Sultanaşah'ı çıkarmıştır. Çocuk yaştaki Sultanaşah'ın saltanatında nüfuzunu iyice arttıran Lülü bu sefer de Sultanaşah'ı öldürmeyi yani hâkimiyet ile arasında tek bir gölgenin dahi kalmamasını istemiştir. Lakin bu tertipten haberdar olan Sultanaşah'ın adamları Lülü'den önce davranmış ve Atabeg Lülü'yü öldürmüşlerdir. Sultanaşah'ın adamları Halep'te yönetimin düzeltilmesi için Aksungur el-Porsuki'ye haber göndermişlerdir. Rıdvan'ın önemli emirlerinden olan Yaruktaş ise İlgazi ve Tuğtekin'i Halep'te yönetimi tekrardan tesis etmeleri için davet etti. Kısa bir süre sonra Yaruktaş, Sultanaşah'ın emri ile görevinden uzaklaştırılmıştır. Yerine ise Ebu'l-Meâli b. el-Kuley'a getirilmiştir. Halep şehri ileri gelenleri mevcut durumdaki karışıklıklardan Haçlıların yararlanacağını bildiklerinden İlgazi'ye Halep'i teslim edeceklerini bildirmişlerdir. Oğlu Timurtaş ile Halep'e gelen İlgazi şehir ileri gelenlerinin arasında çıkan anlaşmazlıklardan ötürü buraya alınmamıştır. Bu duruma sinirlenen İlgazi Halep'ten ayrılmışsa da hatayı anlayan bazı kumandanların ondan özür dilemeleri ile Halep'e geri dönmüştür. Şehre giren İlgazi ilk iş olarak yönetimi ele geçiren Ebu'l-Meâli b. el-Kuley'a hapse attirmiş daha sonra Sultanaşah ve aile bireylerini Halep kalesinden çıkartmış ve başka bir eve yerleştirdikten sonra göz hapsine aldirmiştir (1117) (İbnü'l-Esîr, 1987: 422-423; Sevim, 1989: 140-142). Böylece şehre hâkim olan İlgazi Selçuklu Devleti'nin Halep koluna son vermiştir. Devletin hazinesinin tamamen boşaltılmış olduğunu gören İlgazi, Rıdvan'ın ölümünden sonra idareyi elinde tutan hadimlerin birçoğunu yakalatmış ve mallarını müsadere ettirmiştir. Halep'i işgal etmeye hazırlanan Haçlı kuvvetlerini bir müddet dahi olsa engel olmak amacıyla müsadere edilen malları onlara vermek suretiyle sulh anlaşması yapmıştır. Halep'e oğlu Timurtaş'ı vekil olarak bıraktıktan sonra Mardin'e dönmüştür (İbnü'l-Esîr, 1987: 423; Sevim, 1962b: 672)

7. Tell Afrin Zaferi

İlgazi, Haçlılar ile anlaşma yaptıktan sonra Mardin'e gitmek amacıyla Halep'ten ayrılmıştı. Halep ve çevre bölgelerin Haçlılar tarafından işgal edilmesi ile Halep âdetâ abluka altına alınmış bir vaziyete gelmiştir. Stratejik öneme sahip olan Halep'i koruma düşüncesi onu var gücüyle cihada hazırlanmaya sevk etti. Sultan Muhammed Tapar'ın ölümü ile (1118) (Özaydın, 1990: 149) tahta çıkan yeni Sultan Sencer selefleri kadar Haçlı tehlikesi ile ilgilenmek yerine ülkesinin doğusu ile ilgilenmeyi tercih ediyordu. Bu sebepler yüzünden kendisini yalnız hisseden İlgazi, Emir Tuğtekin ile Haçlılara karşı birlikte hareket etme kararı almış ve daha sonra Mardin'de asker toplamaya başlamıştır. Ayrıca her ikisi de emir ve hükümdarlara haber göndererek yardım talebinde bulundu. Bitlis ve Erzen bölgeleri hâkimi Demçeoğlu Togan Arslan ve

Munkizilerden Usame b. el-Mubarek e-Kilâbî'nin İlgazi'ye katılmaları ile birlikte 20 bin kişilik bir orduya sahip oldu. İlgazi'nin asker sayısı ile ilgili farklı görüşler vardır. İbnü'l-Adîm, bu sayıyı 40 bin olarak vermiştir (İbnü'l-Adîm, 2014: 136) Urfalı Mateos, 80 bin kişi olarak kaydetmiştir (Urfalı Mateos, 2019: 264). İbnü'l-Esir ise 20 bin kişiden oluştuğunu yazmaktadır (İbnü'l-Esir, 1987: 439). Bu sayı 20 bin kişidir diğer kroniklerin verdiği rakamlar afaki düzeydedir. Bu kadar kısa bir sürede üstelik fazla müttefiki olmadan bu sayılara ulaşmasının imkânı olmadığını düşünüyoruz.

1119 senesinde İlgazi, Fırat ırmağını geçmiş ve cihat harekâtına başlamıştır. Bu sırada kendisine gelen Halep heyeti Haçlıların, Halep ve bölgesini mütemadiyen yağmaladıklarını derhal buraya gelmelerinin gerektiğini bildirmişlerdir. Bu haber ile Mercüdâbık'a yönelen İlgazi önce Halep yakınlarında bulunan Müslimiyye'ye daha sonra Kınnesrin'e gelmiştir. Müslüman öncü kuvvetleri burada bulunan Haçlı askerlerini yağmalayıp bir kısmını da öldürdükten sonra Kastun kalesini ele geçirmişlerdir (İbnü'l-Adîm, 2014: 135-136). Kont Roger, Patriğin tavsiyesi üzerine Kudüs, Trablus ve Urfa Haçlılarından yardım talebinde bulunmuştur. Kudüs Kralı Baudouin, Haçlı kuvvetlerinin tamamının toplanmadan Roger'in savaşa girmemesi uyarısında bulunmuştur. Yedi yüz şövalye ve dört bin yaya kuvvetine güvenen Roger Tell-Akibrîn kalesine yakınlarında karargâhını kurmuştur (Demirkent, 1997: 87). İlgazi askerlerinden bir kısmını tacir kılığında sokmuş ve Frank askerlerinin arasına göndermiştir. Bu şekilde düşman askerlerinin karargâhlarını nerede kurduğunu öğrenmiştir (Sevim, 1962b, 674). Emir Tuğtekin'in kendisine katılmasını bir süre bekleyen İlgazi, Dimaşk askerlerinin gelmemesi ve Türkmen Beylerinin savaşmak için bir an önce hareket etmekte ısrar etmeleri üzerine Tell-Akibrîn bölgesine ilerlemiş ve karargâhını burada kurmuştur. Roger ordugâhını kurduğu bölgenin dağlar arasında olması sebebiyle Haçlı kuvvetlerinin yardımını temin etmesine kadar burada savunmada kalabileceğini düşünmüştür. Dahası kendine duyduğu güven ile “*Bizim yanımıza gelmek için kendini zahmete sokma biz senin yanına varmak üzereyiz*” şeklinde İlgazi'ye bir mektup göndermiştir (İbnü'l-Esir, 1987: 440). Bu haber ile İlgazi 27 Haziran 1119 Cuma gecesi askerlerini savaş nizamına sokmuştur. Haçlı birliklerinin bulunduğu dağ arasındaki vadinin üç çıkışı bulunuyordu. Haçlı askerlerinin geri çekilme yollarını kapatan İlgazi onları abluka içine aldı. Sabah olduğu zaman Roger, Müslüman kuvvetleri tarafından çevrildiğini gördüğünde ordusunu dörde böldü. Üç birliğini, düşman askerleri üzerine gönderirken kalan birliğini yedekte yanında tutmuştur. Bu sırada Kadı Ebûl Fazl b. Haşşâb Müslüman askerlerine vaaz vermiş ve onların morallerini yükselterek savaşa teşvik etmiştir (İbnü'l-Adîm, 2014: 138)

Haçlılar saldırıya geçtiklerinde Türk okçu birliklerinin yoğun saldırıları üzerine neredeyse tümü imha edilmiştir. Frank askerlerinin yanında savaşa katılan bütün Ermeniler de kılıçtan geçirilmiştir. Öğle saatlerine gelindiğinde muharebe bitmişti. Haçlılardan neredeyse tamamı öldürülürken çok azı tutsak alınmıştır. Antakya Haçlı Prinkepsi Roger de Salarno çarpışmalar sırasında ölenlerin arasındaydı (28 Haziran 1119). Müslümanların büyük bir zafer kazandıkları bu savaşa Hristiyan tarihçiler muharebe meydanının kanla sulandığını ifade ederek bu savaşa *Ager Sanguinis (Kanlı Meydan)* adını vermişlerdir (Usame İbn Münkız, 2008: 154-156; Morrisson, 2005: 42; Anonim, 2005: 29).

Azîmî, bu zafer ile İlgazi'yi “*Şirk koşmakta azgın olanlara, onlardan öcümüzü tek tek alacağımızı bildir! Senin tarafından tuzaklara sarıldıklarından dolayı onlardan bir haberci bile kurtulamadı*” (Azîmî, 2006: 51) şeklinde övmüştür.

1537 yılında Mardin Artuklu Emirleri tarihi kitabının yazarı Kâtip Ferdi, İlgazi'nin gerek Haçlılar gerek diğer gazalarındaki kahramanlıklardan ötürü onu şu şekilde ifade etmektedir:

“*Kağan Arslan bigî (gibi), merydânde erler,*

İşte îmdî niçe kılur, hünerler,

Ricâlü'l-gayb, bûlâra oldi yoldâş,

Erirdi heybetinden, dağ ile taş” (Kâtip Ferdi, 2006: 9).

Emir İlgazi savaş sonunda maktul Roger'in çadırına oturmuş ve Türkmen beyleri ve askerler elde edilen ganimetleri kendisine takdim etmişlerdir. İlgazi İslam hükümdarlarına gönderilmek üzere birkaç silah aldıktan sonra ganimetlerin geri kalanını askerlerine dağıtmıştır. Afrin zaferinde Haçlılardan birçok esir ele geçirilmiştir. Frank askerleri arasında üstün kuvvete sahip olan bir asker, kendisinden daha zayıf bir

Müslüman askeri tarafından tutsak alınarak esirlerin yanına getirilmiştir. İlgazi'nin huzuruna çıkarıldığı zaman bu Haçlı askerine başka bir Türkmen askeri şaşırarak “*Senin üzerinde böyle bir demir (zırh) varken seni böyle zayıf bir adamın tutsak almasından utanmıyor musun?*” demiştir. Haçlı askeri de “*Tanrı'ya and olsun ki beni, bu adam ya da onun efendisi tutsak almadı, ancak beni, benden daha iri, güçlü ve kuvvetli bir insan tutsak aldı ve işte bu zayıf adama beni teslim etti. Beni tutsak alan adamın üzerinde yeşil bir giysi ve altında da yeşil bir at vardı*” dedi (İbnü'l-Adîm, 2014: 138). Bu konuşmanın İbnü'l-Adîm tarafından savaşın manevi cephesini ön plana çıkartmak amacıyla yazıldığı yorumunu yapabiliriz.

İlgazi zaferini İslam âlemine duyurmak için bütün hükümdar ve emirlere zafer namerler göndermiştir. Halife bu başarısı karşısında ona hilat göndermiş ve İlgazi'ye *Necmeddin* yani *Dinin Yıldızı* unvanını vermiştir (Runcıman, 2019: 125).

Emir İlgazi'nin mimarı olduğu Afrin zaferi ile Antakya Haçlı Prinkepsliği'nin uğradığı ağır darbe, Hristiyan dünyasının uzun süre etkisi altında kalacağı bir yenilgi olmuştur. Bu savaşın kazanılması ile Haçlılar Suriye bölgesindeki nüfuzları kaybetmekle kalmayarak bu bölgeye yayılmaları engellenmiştir. Afrin galibiyeti söz konusu olan Haçlı davasının başına gelen büyük felaketlerden biri kabul edilebilir.

8. Tell Dânis Savaşı

Antakya hâkimi Roger'in Afrin savaşında ölmesi ile iktidarda meydana gelen boşluk şehirde endişe yaratmıştır. Askerlerin ölümü ile şehir korumasız bir hale gelmiştir. İlgazi bu durumdan yararlanmak istemiş ve askerlerini Antakya, Süveydiye ve civar memleketlerin üzerine sevk etmiştir. Türkmenler, Haçlı askerlerinin pek çoğunu öldürmüş, bazılarını da esir almışlardır. Kudüs Kralı II. Baudouin ve emrindeki askerleri Afrin zaferinden habersiz Raymond ile birleşerek Roger'e yardım için yola çıkmışlardır. Bu esnada Haçlı askerleri İlgazi'nin kuvvetlerinin saldırısına uğramış ve pek çoğu öldürülmüştür. İlgazi ise Artah Kalesine ilerleyerek buranın teslimini istemiştir. Kral Baudouin, Roger'in ölümü haberini aldığı anda derhal Antakya'ya gitmiş ve Roger'in eşi olan kızından şehrin idaresini, hazinesini teslim almıştır. İlgazi Afrin savaşından sonra Antakya'yı kuşatma altına almış olsa idi ona karşı koyacak kuvvet olmadığı için burayı kolayca ele geçirebilirdi lakin o, Artah'da Tuğtekin ile buluşmayı tercih etmiştir. Buradan Esârib'e yönelen İlgazi kaleyi ele geçirmiştir. Daha sonra yağmalarda bulunarak Haçlı askerlerini öldürdükten sonra Zerdânâ'ya ilerlemiştir. Zerdânâ hâkimi Senyör Robert, İlgazi ve Türkmenlerine karşı yardım talebi için II. Baudouin'e başvurmuştur. Kale onarıp daha sağlam bir hale getirilmişti lakin İlgazi'nin şehri kuşatması üzerine halk aman dilemiştir. İlgazi bu isteklerini kabul etmiş ve onları Antakya'ya göndermiştir (İbnü'l-Adîm, 2014: 140; Azîmî, 2006: 51).

Kudüs Kralı II. Baudouin, Robert'in yardım çağrısı üzerine Dânis'te ordugâhını kurmuştur. İlgazi beraberinde bulunan Tuğtekin ve Demeleçoğlu Toğan Arslan ile Dânis yakınlarında karargâhını kurdu. Bu sırada Robert'in Haçlı kuvvetleri ile Dımaşk ve Humus askerleri arasında bir çarpışma meydana gelmiştir. Haçlı askerleri Türk birlikleri karşısında bozguna uğramışlardır. Bir diğer Türk kuvveti de Kral Baudouin ve kuvvetlerine saldırarak yenilgiye uğrattı. İlgazi ise beraberinde olan emirler ile Haçlılara karşı saldırıya geçmiştir. İlgazi yaya kuvvetlerinin pek çoğunu öldürmüş ve Haçlı kuvvetlerini Hâb kalesine çekilinceye dek izlemiştir. Dânis'e geri dönen İlgazi, Robert ve kuvvetlerinin geri çekilmekte olduğunu gördüğünde derhal onlara saldırı emrini vermiştir. Böylelikle kalabalık bir diğer Haçlı grubunu daha imha etmeyi başarmıştır. Tell Dânis savaşında Müslüman ve Hristiyan kuvvetleri çarpışmalar sırasında ağır kayıplar verdi (Carnotensis, 2009: 205-207; Runcıman, 2019: 125-127). Her iki tarafta İslam ve Hristiyan âlemine kendi zaferlerini duyurmuşlardır. Kaynaklarda kazananın kim olduğuna dair farklı bilgiler mevcuttur. İslam kaynakları savaşı İlgazi'nin kazandığını pek çok ganimet elde ettiği bilgisini vermektedir (İbnü'l-Adîm, 2014: 141; Sevim, 1962b: 679-680). Urfalı Mateos, kesin bir kazananın olmadığına işaret etmiş ve her iki taraftan pek çok askerin öldüğünü lakin bu askerlerin sıcak havanın etkisi ile vefat ettiklerini kaydetmiştir (Urfalı Mateos, 2019: 265). Süryanî Patrik Mihail ve Abûl-Farac, Kudüs Kralının, İlgazi'yi mağlup ederek elindeki ganimetleri ele geçirdiğini yazmışlardır (Süryanî Patrik Mihail, 1944: 67; Abû'l-Farac, 1987: 356). Sonuç olarak söylenebilir ki İlgazi ve müttelikleri kazandıkları savaşta Kudüs Kralını tam bir netice ile bozguna uğratamamıştır. Haçlıların, Türklere karşı aldıkları mağlubiyetler ile Halep ve civar bölgeleri rahat bir nefes almışlardır.

Artukoğlu İlgazi, Tell Dânis savaşı ardından Halep'e gelmiştir. Olası Haçlı saldırısına karşı şehri savunacak kuvvet azlığı nedeniyle Mardin'e asker toplamak için hareket etmiştir. İlgazi'nin Anadolu'ya çekilmesini fırsat bilen Kral II. Baudouin, Zûr kalesine saldırıya geçmiştir. Buranın sahibi İbn Munkiz bu kaleyi Haçlılardan almıştı lakin saldırılar karşısında kale Haçlıların eline tekrar geçmiştir (Eylül 1119). Haçlılar tarafından Keferruma ve Kefertâb kılıç zoruyla ele geçirilirken Sermin, Ma'arratû Mısırın aman ile ele geçirilmiştir. Baudouin bir süre Zerdanâ'da konaklamış daha sonra ele geçirdiği ganimetlerle Antakya'ya dönmüştür (İbnü'l-Adîm, 2014: 142-143).

9. Haçlılar ile Anlaşma

İlgazi 1120 yılında Tell-Bâşir'e yönelmiştir. Buradan Haçlıların elinde bulunan Azaz kalesine ilerlemiştir. Azaz ele geçirilemeden Kınnesrîn'e yönelmiştir. Bu sırada İlgazi'nin askerleri ile arası açılmıştır. Bunun sebebi ise geçen sene olduğu gibi bu sene de ganimet elde etmeyi planlayan askerler, yağma izni alamadıkları için harekâta devam etmek istememişlerdir. İlgazi'den ayrılan kuvvetleri memleketlerine dönmüşlerdir. İlgazi'nin yanında az sayıda asker kalmasını fırsat bilen Baudouin ve müttetikleri Dânis'e saldırmışlardır. Haçlıların hücumu üzerine Tuğtekin kuvvetleri ile birlikte İlgazi kuvvetleri birleşmiştir. İlgazi ve Tuğtekin kısa bir sürede Haçlıları kuşatma altına almayı başardılarsa da düşman kuvveti bir fırsatını yakalayarak Ma'arratû Mısırın'e kaçmışlardır. Türk askerleri Ma'arratû Mısırın'de ordugâhlarını kuran ve susuzluk çeken Haçlı askerlerine saldırmak istedilerse de iki emir buna engel olmuşlardır (Demirkent, 1987: 21-22).

İlgazi, Haçlılar ile son karşılaşmasında bir savaş olmadan ayrılmıştı. İlgazi 1120 yılında Zerdanâ kalesini tahrip etti (İbnü'l-Adîm, 2014: 145; Azîmî: 52; Sevim, 1962b: 682). Aynı senenin sonlarına doğru İlgazi ve Haçlılar arasında bir anlaşma vuku bulmuştur. Yapılan anlaşmaya göre Haçlılara “ *Maare, Kefertâb, Cebel, Bâre ve Hâb'ın vergisiyle birlikte Cebelüsummak'ın bazı köylerini Tellü Ağdı'nın vergisiyle birlikte Leylûn köylerini ve Azaz'ın vergisiyle birlikte köylerini* ” vermek şartı ile Haçlılar ile sulh yapmış ve ardından asker toplamak için Mardin'e gitmiştir (İbn Kalânîsî, 2020: 83; Sevim, 1962b: 682).

Yapılan anlaşma ile dostluk ilişkisi kurulmak istenmiş olsa da İlgazi'nin Mardin'e gitmesinden yararlanmak isteyen Haçlılar derhal harekete geçmişlerdir. Joscelin¹ ilk olarak Menbic valisinin kendisini tutsak alacağı bahanesi ile Nukra ve Ahass'ı yağmalayarak her şeyi ateşe vermiştir. Saldırgan politikasına devam eden Joscelin Vâdi (Butnân) ilerleyerek burada kargaşa çıkarmıştır. Bu sebeplerden dolayı Halep valisi, Kral II. Baudouin'e, Haçlıların yaptıklarını anlatmış ve İlgazi'nin de bu topraklarda askerlerinin olmasına karşın anlaşmaya sadık kaldığını bildirmiştir. Baudouin ise “ *Benim Joscelin üzerinde yetkim yoktur* ” şeklinde bir cevap vermekle bu saldırılara mani olmayacağını söylemiştir (İbnü'l-Adîm, 2014: 146-147). Haçlıların bu saldırılarına karşın İlgazi bir yaptırım uygulamak yerine Gürcistan Seferine katılmayı tercih etmiştir.

10. Didgori Muharebesi

Haçlı Seferlerinin ardından Emir İlgazi, Gürcistan Seferine katılmıştır. Zira Melik Tuğrul, Gürcistan'a yapacağı askeri harekâta İlgazi'den yardım istemişti. Bu sıralarda Gürcistan Kralı II. David, Tiflis'te yaşayan Müslüman halka baskı uygulamaktaydı. Bu durum karşısında Tiflis halkı Arran, Nahcivan ve Aras Nehri'ne kadar ki yerlerin hâkimi olan Melik Tuğrul'dan yardım istemişti. Yardım talebini olumlu karşılayan Tuğrul, II. David'e karşı kendisini temsil etmesi için şahne göndermiştir. Şahnenin geldiği bilgisi David'e ulaştığında halk üzerindeki baskısını daha da arttırmıştır. Tiflis halkı şahne ve yanında bulunan on kişinin kalması şartı ile David'e 10 bin dinar vergi vermeyi kabul etmişlerdir. Lakin Tiflis halkının ne bu vergiyi vermeye ne de David'e karşı koymaya güçleri vardı (Kayhan, 2001: 83-84). Taht kavgaları ve Haçlı Seferleri ile Büyük Selçuklu Devleti'nin yıprandığını fark eden David, bölgedeki Selçuklu hâkimiyetine son vererek Bağımsız bir devlet olma amacıyla yaptığı faaliyetler neticesinde Selçuklu Devleti, Gürcistan üzerine sefer tertiplemiştir. Kaynaklarda, Selçukluların bu sefere nasıl çıkmaya karar verdikleri ile ilgili

¹Joscelin de Courtenay, Kudüs Kralı II. Baudouin kuzeni olmakla birlikte Urfa kontluğunun yönetiminde bulunuyordu: Demirkent, 1989: 171.

farklı bilgiler bulunmaktadır. Anonim Gürcü Tarihinde, Gence ve Tiflis halkı David'in baskıları nedeniyle Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'tan yardım istediklerini bunun üzerine sultanın Gürcü Seferine karar verdiği ve başkomutan olarak İlgazi'yi görevlendirdiği yazmaktadır (Anonim, 2003: 322-323; Kayrelişvili, 2010: 23). İbnü'l-Adim, Melik Tuğrul'un, Müslüman halkın yardım istemeleri üzerine kendisinin de İlgazi'den yardım talebinde bulunduğunu nakletmiştir (İbnü'l-Adîm, 2014: 150), Urfalı Mateos ise Gürcü Kralı David'in baskılarına dayanmayan Tiflis halkının bir kısmı Tuğrul'dan yardım isterken diğer kısmının İlgazi'nin yanına giderek akıbetlerini anlattıktan sonra yardım talebinde bulduklarını söylemektedir (Urfalı Mateos, 2019: 268).

II. David'e karşı oluşturulan ittifakta Tuğrul b. Muhammed, İlgazi, Dübeys b. Sadaka (İbnü'l-Adîm, 2014: 150), Melik Tuğrul'un atabeyi Gündoğdu (İbnü'l-Esîr, 1987: 450) ve Bitlis ve Erzen bölgesi hâkimi Togan Arslan Bey (Sevim, 1962b: 683) bulunuyordu. Savaşın başlangıcını İbnü'l-Ezrak, Didgori mevkiine ilk gelen İlgazi ve kuvvetleri olmuştur. Müttefiklerin yardımından yoksun bir vaziyetteyken Gürcü askerlerinin ani bir baskını neticesinde savaşın başladığını nakletmiştir (İbnü'l-Ezrak, 1992: 35). İbnü'l-Esîr, İki tarafın karşı karşıya gelerek savaş nizamını aldıklarını bu sırada Kıpçak askerlerinden iki yüz kişinin Gürcü ordusundan ayrılarak müttefik ordusunun safına ilerlediğini yazdıktan sonra, Türklerin onların aman dilemek için geldiklerini sandıklarını ve bu yüzden öldürmekten sakındıklarını ancak Kıpçak askerlerinin Müslüman birliklerin üzerine ok atmaya başlamaları ile müttefik ordusunun dağıldığını kaydetmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: 450). Netice olarak ilk saldırıyı yapan Gürcüler olmuş ve bu saldırı karşısında Türk ordusu dağılmıştır. Selçuklu birliklerinin dağılmasından yararlanan David askerlerine hücum emri vermiştir. Ağustos 1121 yılında Didgori'de meydana gelen savaşta Gürcü birlikleri zaten savaş nizamı bozulmuş olan Türk kuvvetlerini mağlup etmiştir. Kaçan Selçuklu birliklerini on fersah takip eden Gürcüler çok sayıda Müslüman askerini şehit ettikleri gibi pek çoğunu da esir almışlardır. Müttefik kuvvetlerinin emirleri ise canlarını zor kurtarmışlardır (İbnü'l-Esîr, 1987: 450; Azîmî, 2006: 53; Anonim, 2003: 323; Sevim, 1983: 863).

11. Hille Emiri Dübeys b. Sadaka'nın Himaye Edilmesi

Gürcü seferinden kısa bir süre sonra Hille Emiri Dübeys b. Sadaka, Artukoğlu İlgazi'ye sığınmıştır. Hille emirleri ile dostluğu uzun zaman önceye dayanan İlgazi, Dübeys b. Sadaka ile kızını evlendirerek bu dostluğu akrabalık ilişkisi ile pekiştirmiştir. Sultan Mahmud'a karşı Melik Mesud'un daimi teşvikçisi olan Dübeys taht kavgası sona erdiğinde dahi sultanın yanında bulunan Halife Müsterşid-Billâh'a saldırmaktan vazgeçmemiştir. Sultan Mahmud'un tehdit ve itirazlarına rağmen Irak'a ilerleyerek yağma yapmış ve Halifenin sarayının karşısına çadırını kurmuştur. Sultan Mahmud Eylül 1121 tarihinde Bağdat'a geldiği haberi kendisine ulaştığında birliklerini hazırlamak için zamana ihtiyacı olan Dübeys karısını pek çok hediyelerle sultana göndermiş ve itaatini bildirmiştir. Hazırlıklarını tamamlayan Dübeys sözde itaatini yok sayarak sultana ait yerleri yağmalamıştır. Dübeys'in bu hareketi sonucu Mahmud, isyan eden emirin üzerine gitmiştir. Fakat Dübeys, Sultan Mahmud ile savaşı göze alamamış ve kayınpederi İlgazi'ye iltica etmiştir. Sultan Mahmud ve Halife, İlgazi'ye elçileri vasıtası ile Dübeys'i himaye etmekten vazgeçmesini ve kızı ile olan nikâh akdinin bozulmasını emretmişlerdir. İlgazi, Dübeys'i Mardin'den çıkarmayacağını bildirerek bu teklifi reddetmiştir (Köymen, 2017: 36-50; Azimli, 2010: 200).

12. Halep İsyanı

İlgazi Halep'ten ayrıldığında vekili olarak oğlu Süleyman'ı bırakmıştı. Gürcü seferinden Mardin'e döndüğü vakit Süleyman'ın isyan ettiği bilgisi ulaşmıştır. Haberi alır almaz yola çıkan İlgazi, Kasım 1121 yılında Halep'e geldi. İlgazi yakaladığı oğlunu öldürmek istemişse de babalık duygusu buna engel olmuştur. Ölümünden kurtulan Süleyman, Dimaşk'ta bulunan Tuğtekin'in yanına sığınmıştır. İlgazi oğlunu isyana sürükleyen Hacib Nasır ve Mekki b. Karnas'ı yakalatarak cezalandırmıştır. Halep halkına lütufta bulunmuş ve ödemekte oldukları bazı vergileri kaldırmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987: 468; İbnü'l-Adîm, 2014: 150-152). Kaynaklarda bu isyanın sebebine yer verilmezken İbnü'l-Adim bu isyanı İlgazi'nin tertiplemediğini belirtmiştir. Dübeys b. Sadaka Gürcü seferinde İlgazi'den "*Halep'i kendisine vermesini istemiş ve buna*

karşılık da ona 100 bin altın vereceğini bu parayla Türkmenleri toplayıp Antakya'yı fethetmesini ve bu hususta kendisine yardımda bulacağını" söylemiştir. İlgazi bu teklife olumlu yanıt vererek "Pek iyi" yanıtını vermiştir. Lakin Gürcü savaşının hezimet ile sonuçlanmasının ardından bu anlaşmadan vazgeçmiş ve oğlu Süleyman'a haber göndererek "Bana isyan etmiş olduğunu açıkça göster ki Dübey's'le aramızda yapılmış olan anlaşma bozulsun" demiştir (İbnü'l-Adîm, 2014: 150-151). Bu rivayet hakikati göstermemektedir zira bu isyanı İlgazi düzenlemiş olsa idi derhal Halep'e askerleri ile birlikte gitmezdi. Süleyman babasının gelmesi ile kendini güvende hissetmeyerek Dımaşk'a iltica etmişti. Bu yaşananlar isyanın kati suretle bir tertip olmayışının açık göstergesi olmalıdır. İlgazi bu isyan ile Halep'e sefere çıkma kararı almasaydı belki bu rivayetin doğruluğunda mutabık kalınabilirdi.

Halep isyanını bastıran İlgazi Mardin'e geldi. Damadı Dübey's b. Sadaka için şefaet istemek ve itaatini bildirmek maksadı ile oğlu Hüsâmeddin Temürtaş'ı Sultan Mahmud'un yanına gönderdi. Dübey's'i affetme hususu tartışılmış lakin kesin bir sonuca varılamamıştır. Müzakerelerden bir netice çıkmayacağını anlayan Temürtaş geri dönmek istemiştir. Sultan Mahmud, İlgazi'nin dargınlık göstermemesi için ona Meyyâfârikîn iktâ olarak vermiştir (1121-1122) (İbnü'l-Esîr, 1987: 468; İbnü'l-Verdî, 2019: 78; Erdem, 2002: 648).

13. Haçlılar Üzerine Son Seferi ve Ölümü

İlgazi, Halep'te bulunurken Haçlılar ile bir yıllığına anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre Esârib ve Zerdanâ kaleleri Haçlılara teslim edilmiştir. İlgazi bu sayede Mardin'e gitmiş ve cihat hazırlıklarına başlamıştır (1122). İlgazi yeğeni Belek ile hazırlıklarını tamamladıktan sonra Haziran 1122 tarihinde Fırat ırmağını geçmişlerdir. İlgazi Temmuz ayında Zerdanâ kalesine ilerlemiştir. Buranın hâkimi Guillaume, İlgazi'nin Zerdanâ'ya gelmekte olduğu haberini aldığı anda askerlerini topladı ve burada sabretmelerini on beş gün süreyle burada kaçmadan savaşmaları için söz almıştır. Guillaume "Kendilerine yardım edeceğine ve eğer bu süre (15 gün) geçer ve İlgazi ve kuvvetlerine ulaşamazsa o takdirde sahip olduğu bütün mal varlığıyla onların kanlarını satın alacağı hususunda ant içti ve onlara Tanrı, sizin için bana şahit olsun ki eğer ben, sizi kurtarmazsam o taktir de sizin kurtulmanız için İlgazi'nin önünde İslamiyet'i kabul ile Müslüman olurum" demiştir (İbnü'l-Adîm, 2014: 154). Bu sözler ile emrindeki askerleri avuttuktan sonra Antakya Kralı II. Baudouin'e gitmiş ve İlgazi'ye karşı yardım talebinde bulunmuştur. Lakin Baudouin, İlgazi ile yapmış olduğu anlaşmayı karşılıklı olarak ihlal etmediklerini yine İlgazi'nin bu anlaşmayı bozacağını düşünmediğini belirttikten sonra Trablus veya Kudüs'e saldırabileceğini anlaşmanın içeriğinde Antakya ve çevresine saldırmazlık maddesinin bulunduğunu söylemiştir. Guillaume'ye durumu tetkik etmesi için Kefertâb'a ve Efamiye'ye dönmesini istemiştir. Guillaume bu bölgelere gidip vaziyeti gördüğü zaman II. Baudouin'e, İlgazi'nin Zerdanâ'yı kuşattığı haberini gönderdi. Haçlı kuvvetleri on dört gün sonra Zerdanâ'da karargâhlarını kurdular. Kral Baudouin'in ve kuvvetlerinin Zerdanâ'da olduğu bilgisini edinen İlgazi beraberinde bulunan Tuğtekin ile kuşatmayı bırakmış ve Haçlılar ile ovada karşılaşmak için Nevâz'a çekilmiştir. Fakat Haçlı kuvvetleri buldukları bölgeden ayrılmadılar. İlgazi bunun üzerine Tell-Sultan'a gitmiştir. İlgazi'nin Nevâz'ı terk etmesini fırsat bilen Baudouin birlikleri ile Nevâz ve Esârib'e saldırıya geçti. Dânis'de ordugâhlarını kuran Haçlı birliklerine karşı bir saldırı gerçekleşmedi. Bu sırada İlgazi, Zerdanâ kalesini ikinci kez kuşatma altına almıştır. Haçlılar memleketlerine dönmek için yola çıktıklarında İlgazi'nin Zerdanâ'yı kuşattığı bilgisi ile Zerdanâ'ya yöneldiler. Haçlıların Zerdanâ'ya gelip manastıra yakın bir mevkie ordugâhlarını kurmaları ile İlgazi Nevâz'a çekilmiştir. Mardin hâkimi düşman birliklerini üç gün burada beklemiş ise de Baudouin savaşmak istememiş olsa ki kendi hâkimiyet bölgesine çekilmeyi daha uygun bulmuştur (İbnü'l-Adîm, 2014: 154-155; Azîmî, 2006: 54; Urfalı Mateos, 2019: 271; Runciman, 2019: 133).

Emir İlgazi bu sefer sırasında hastalandı. İbnü'l-Adîm, "kurutulmuş et, yeşil ceviz, karpuz ve çeşitli meyveler yedi, bu nedenle de karnı şişip nefesi daraldı" bilgisi ile hastalığını ifade etmiştir. Rahatsızlığı ilerleyen İlgazi tedavi olmak için Halep'e gitti. Yanında bulunan Tuğtekin ve yeğeni Belek Gazi'de memleketlerine dönmek üzere ondan ayrıldı. Hastalığının iyileşmemesine rağmen İlgazi mevcut Haçlı tehlikesine karşı koymak amacıyla bin atlı ile birlikte aralarında Kutalmışoğlu Devlet'in de bulunduğu bazı emirleri Azaz'a gönderdi. Emirler yağma akınlarına bulduktan sonra tekrar Halep'e döndüler (İbnü'l-

Adım, 2014: 156).

İlgazi'nin hastalığının iyileşmesi üzerine Mardin'e gitmek istemiştir. Mardin'e geldikten kısa bir süre sonra Meyyâfârikîn'e gitmek üzere yola çıktı ise de Kasım 1122 yılında burada vefat etmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: 478; İbnü'l-Adım, 2014: 157; Abû'l-Farac, 1987: 357; Azımî, 2006: 55). Kâtip Ferdî; "Melik Necmüddin İl Gazi'nin kabri, Mâristan (Bimârisistân karşısında Câmîu'l-Asfar (Sarı Cami) diye bilenen camidedir" şeklinde belirtmektedir. Bu bilgiyi Kâtip Ferdî Mardin'in eski müftüsü olan Abdüsselâm Efendiden naklettiğini yazmıştır (Kâtip Ferdi, 2006: 10). İlgazi'nin Meyyafârikîn'de vefat ettiği konusunda kaynaklar mutabıktır. Bu durumda İlgazi'nin naaşı Meyyafârikîn'den Mardin'e taşınmıştır.

Sonuç

Artuk Bey'in 1091 yılında ölümü ile babasından kendisine miras kalan Kudüs şehrine gelmiş ve yönetimi ele almıştır. Anadolu ve Suriye-Filistin coğrafyasında bulunan Türkmen kuvvetleri sayesinde önemli bir nüfuza sahip olan İlgazi gözü pek bir emir idi. Büyük Selçuklu Devletinin fetret dönemini yaşadığı zor bir süreçte Bağdat şahneliği görevini üç buçuk sene icra etmiştir. Bu dönemde Halep şehrinde yaşanan iç buhranlara son vermiş, mevcut Haçlı tehlikesine karşı önlemler almıştır. Bu suretle iyi bir asker olmanın yanında başarılı bir idareci olduğunu da ispatlamıştır.

Bağdat şahneliği vazifesinden kendisini azleden Sultan Muhammed Tapar'a kızgın ve kırgın olan İlgazi, Aksungur el-Porsukî komutasında Haçlılara karşı yapılacak sefere katılması emredilmesine rağmen, bu emre riayet etmeyerek sultana karşı gelmiştir. Bir süre sonra Sultan Muhammed Tapar'a karşı müttefik arayışına giren İlgazi, kendisi gibi sultan ile arası açık olan Dımaşk Hâkimi Tuğtekin ile ittifak oluşturmuştur. Bu ittifak devlet için sorun teşkil etmiş olsa dahi Haçlı tehlikesi karşısında birçok zafer kazandırmıştır. İlgazi, Müslümanların önüne adeta siper olmuş Haçlı kuvvetlerinin ilerlemesini engellemiştir. Askeri harekâtlarının en mühimi şüphesiz ki Antakya hâkimi Roger'e karşı kazandığı Afrin zaferi olmuştur. Hristiyanların Kanlı Meydan Savaşı dediği bu olay İslam dünyasında büyük yankılar uyandırmıştır. Bu zafer ile İlgazi, Haçlı ve Müslüman mücadelesinin ilk safhasında yer almıştır. Bu yönüyle kendisinden sonraki mücadelelerin lideri olacak olan Zengiler ve Eyyubîlere örnek olmuştur.

İlgazi her ne kadar Selçuklu Devleti'ne yaptığı hizmetler ve Haçlılara karşı kazanmış olduğu zaferler ile adını duyurmuş olsa da damadı Dübeys b. Sadaka'yı himaye etmesi ile bir dönem isyankâr olarak anılmıştır. Dübeys b. Sadaka, Sultan Mahmut ve Halife Müstersid-Billâh'a karşı zararlı faaliyetlerinden sonra kayıperderi İlgazi'ye sığınmıştır. O, damadı Dübeys b. Sadaka'nın kendisine sığınmasını sultanın ve Halifenin itirazlarına rağmen kabul etmiştir. Bu hareketi ile İlgazi'nin, kendince haklı olarak gördüğü bir davada sergilemiş olduğu tutumu ve almış olduğu kararların arkasında duran bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. İlgazi dönem Selçuklu komutanlarının portresini gösteren nadide şahsiyetlerden birisidir.

Kaynakça

- Anonim. (2003). *Gürcistan Tarihi (eski çağlardan 1212 yılına kadar)*. (M. F. Brosset, Gürcü'den Çev., H. D. Andreasyan, Çev.). Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Anonim. (2005). *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*. (V. İlmen, Çev.). İstanbul, Yaba Yayınları.
- Azımî. (2006). *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*. (A. Sevim, Çev.), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Azimli, M. (2010). *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci*. Konya, Çizgi Kitapevi.
- Claude, C. (2021). *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*. (Y. Yücel-B. Yediyıldız, Çev.). Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demirkent, I. (1987). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, (C. II). Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demirkent, I. (1989). Urfa Haçlı Kontluğu Tarihine Bir Bakış (1098-1146). *Bellekten*, LIII (206), 167-174.
- Demirkent, I. (1997). *Haçlı Seferleri*. İstanbul, Dünya Yayınları.

- Demirkent, I. (2003). *Türkiye Selçuklu Devri Tarihi Sultan I. Kılıçarslan*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demirkent, I. (2022). Kılıçarslan I. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. (C. XXV, ss. 396-398), Ankara, Türk Diyanet Vakfı.
- Erdem, İ. (2002). Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, *Türkler*. (C. VI, ss. 639-717), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Fulcherius Carnotensis. (2009). *Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak*. (İ. B. Barlas, Çev.). İstanbul, IQ Sanat Yayınevi.
- Georg Ostrogorsky. (2019). *Bizans Devleti Tarihi*. (F. Işıltan, Çev.). Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gregory Abû'l-Farac. (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*. II, (Ö. R. Doğrul, Çev.). Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni. (2015). *Târîh'i Güzide*. (E. Göksu, Ed.). İstanbul, Bilge Kültür Sanat.
- İbn Kalânîsi. (2020). *Şam Tarihine Zeyl I ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*. (Onur Özatag, Çev.). İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İbn Kesîr. (2017). *el-Bidâye ve'n Nihâye*. XII, (M. Keskin, Çev.). İstanbul, Çağrı Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (1987). *el-Kâmil fi't-Tarih*. X, (A. Özaydın, Çev.). İstanbul, Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Ezrak Ahmed b. Yûsuf b. Ali. (1992). *Meyyâfarikîn ve Âmid Târîhi (Artuklular Kısmı)*. (A. Savran, Çev.). Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İbnü'l-Verdî. (2019). *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*. (M. Alican, Çev.). İstanbul, Kronik Kitap.
- Kafesoğlu, İ. (1973). *Sultan Melikşah*. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Kâtip Ferdî. (2006). *Mardin Artuklu Melikleri Tarihi*, (Ali Emîrî, Nşr.). İstanbul, Mardin İhtisas Kütüphanesi Projesi.
- Kavrelişvili, R. (2010). Gürcistan Kralı IV. Davit Agmaşanebeli'nin Tarihçisi (XII. YY.) tarafından Selçuklular Hakkında Verilen Bilgiler. *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu* içinde (ss. 20-25). Kayseri, Erciyes Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi.
- Kayhan, H. (2021). *Irak Selçukluları (514-590/1120-1194)*. Konya, Çizgi Kitabevi.
- Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm. (2014). *Zübdetü'l Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*. (A. Sevim, Çev.), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kesik, M. (2003). *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1987). Artuk Oğulları, Artuklular, *İslam Ansiklopedisi*. (C. I, ss. 617-625), İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Köymen, M. A. (2017). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köymen, M. A. (2019). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merçil, E. (1996). Gulâm, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. (C. XIV, ss. 180-184), İstanbul.
- Mikhael Attaleiates. (2008). *Tarih*. (B. Umar, Çev.). İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî. (2015). *Tabakât-ı Nâsırî*, (E. Göksu, Çev.), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Morrisson, C. (2005). *Haçlılar*. (N. Acar, Çev.), Ankara, Kültür Kitaplığı Yayınları.
- Münneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. (2020). *Câmiu'd-Düvel*. I. (A. Öngül, Yay.). İzmir, Akademi Kitabevi.
- Nikephoros Bryennios. (2008). *Tarihin Özü*, (B. Umar, Çev.). İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Nizâmü'l-Mülk. (2020). *Siyâset-Nâme*. (M. A. Köymen, Haz.). Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özaydın, A. (1992a). Benî Cehîr. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. V, ss. 447-449), İstanbul.
- Özaydın, A. (1992b). Berkyaruk. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. V, ss. 514-516), İstanbul.
- Özaydın, A. (2006). Müstazhir-Billâh. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. XXXII, ss. 127-128), İstanbul.
- Özaydın, A. (2007). Nizâmülmülk. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. XXXIII, ss. 194-196), İstanbul.
- Özaydın, A. (2009). Sencer. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. XXXVI, ss. 507-511), İstanbul 2009.
- Özaydın, A. (2016). I. Haçlı Seferinin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçukluların İçinde Bulunduğu Siyasi ve İctimâî Rolü. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (5), 1-18.
- Özaydın, A. (2019). *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Devleti Tarihi*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Özaydın, A. (2020a). Dukak b. Tutuş. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (II ek-I, ss. 342-343), Ankara.
- Özaydın, A. (2020b). Muhammed Tapar. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. XXX, ss. 576-579), Ankara.
- Özgüdenli, O. G. (2008). *Selçuklular*. I, Ankara, İslam Araştırma Merkezi Yayınları.
- Runcıman, S. (2019). *Haçlı Seferleri*. I-II, (F. Işıltan, Çev.). Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (1960). Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatilerine Karşı Selçuklu Seferi. *Bellekten*, XXVI (94), Ankara, 209-232.
- Sevim, A. (1962a). Artuklular'ın Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri. *Bellekten*, XXVI (101), Ankara, 121-146.
- Sevim, A. (1962b). Artuk Oğlu İlgazi. *Bellekten*, XXVI (104), Ankara, 649-691.
- Sevim, A. (1983). Azimî'nin El-Muvassal Adlı Kayıp Eserindeki Selçuklularla İlgili Kayıtlar. *Bellekten*, XLVII (187), 843-868.
- Sevim, A. (1989). Suriye Selçukluları. *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*. (C. VII, ss. 338-470), İstanbul, Çağ Yayınları.
- Sevim, A. (1989). *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (1990). *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (2009). Sökmen b. Artuk. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. XXXVII, ss. 392-394), İstanbul.
- Sevim, A. (2010). Süleyman Şah. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. XXXVIII, ss. 103-105), İstanbul.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2021). *Mir'atü'z-Zaman Fî Târihi'l-Ayân'da Selçuklular*. (A. Sevim, Çev.), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, F. (1953). Döğörlere Dâir. *Türkiyat Mecmuası*, X, 139-158.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy-Teşkilât-Destanları*. Ankara, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Süryanî Patrik Mihael Vakainamesi (1042-1195)*. (1944). (H. D. Andreasyan, Çev.). İstanbul, TTK. Basılmamış Nüsha.
- Turan, O. (2009). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*. (2019). (H. D. Andreasyan, Çev.), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Usame İbn Münkız. (2008). *Kitâbu'l-İtibar İbretler Kitabı*. (Y. Z. Cömert, Çev.), İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Yinanç, M. H. (2020). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.